

48469

Külön-lenyomat a „Földrajzi Közlemények“ XV. évfolyam 6. füzetéből

Lelt. napló: a Lsz. 5585

csoport: _____ szám.

~~Szakir. 413~~

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
 Földrajzi Intézetek Könyvtára

Lelt. napló: _____ Lsz. VL
 csoport: 1206 szám.

IV / 413
30 - Ft

3

DÉZNA ÉS VIDÉKE.

FELOLVASTATOTT A F. ÉV MÁRCZIUS 24-DIKI ÜLÉSEN.

I.

Tájékozás a térképen. A Moma-Kodru-hegység. Boros-Sebes. Vasgyártás. Út a déznai patak mentén. Prezesty, Doncsény és Bohány.

Aradvármegye éjszakkeleti részét a Moma-hegység főgerincze választja el Biharmegyétől s magától a Biharhegységtől is. Jó darabon a Moma képez vízválasztót a Fekete- és a Fehér-Körös közt. Éjszakfelé, a bihari oldalon, meredekebben szakadván meg a hegyek, a patakok is rövidebbek és gyorsabbak; délre, vagy inkább délnyugatra, Aradban, hosszabbak a völgyelések s partjaikon szelidebben lejtősödnek a hegység mellékágazatai. Keleten az Alsó-Fehér- és Aradmegye határán, Biharhoz is közeleső Dealu Lespessel kezdődik a Moma s azután, egészben véve a Bihar és Arad közt levő határt jelölve, nyugatra, a 856 m. magas

Moma-csücsig egyenesen halad s ez és a Lespes közt a Dealu Prislopu, Dobrin, Sapatu és Dealu Bregiet emelkedik (600—1166 m. közt váltakozva) legmagasbra. E tájon Biharból Aradfelé a Sapatu és Dobrin közt levő Dealu Mare (Nagyhegy) a fő hágó, melyen át a Fekete-Körös völgyéből Vaskóh felől nagy kanyarulatokkal szép vidéken vezet az út a Fehér-Körösnek még szűk és regényes völgyébe.

A Momától a Punkojig éjszaknyugatnak tart a főgerincz, körülbelül a Fekete-Körös folyó irányával s ezen túl a Bihar-hegység tengelyével is párhuzamosan; s délkeleti részében Boisiora nevet visel. Majd, Arad keleti hegyes vidékének legéjszakibb kiugrásánál, délnyugatfelé kezd hajlani a határ, s mintegy 9 kilométernyi távolban egy újabb Dealu-Marenál reátámaszkodik a Kodru-hegységre, mely Aradmegyében az 595 m. magas Dimbu-Gregoroijal kezdődik; 2—3 kilométernyi távolsága lévén még a határig, éjszaknyugati irányban Biharmegyébe csap át, hol főcsúcsa a Pless, 1117 méter magas. A Moma és Kodru lévén e szakaszban a főgerinczek, a Fehér- s Fekete-Körös közt vonuló s mindenütt őserdőkkel borított hegységet Moma-Kodrunak szokás nevezni; mint azonban a térképről első pillanatra leolvashatjuk, Arad e részét jobbadán a Moma ágazza be s a Kodru csak legdélnyugatibb kiágazásaival tartozik ide.

Ezuttal ennek is csupán nyugati és pedig az egymásfelé lejtősödő Moma- és Kodru-hegységek e szakaszban levő legmélyebb bevágódását, a Dézna-patak völgyét óhajtom bemutatni. E patak Arad- és Biharvármegye határán, az Arsuri-hegyen fakad s felső folyásában Rustura, vagy a beléje éjszak felől ömlő vízről eleinte Medgyespataknak nevezik. Menyháza falunál, a fürdön alul, menyházai, vagy monyászházai, Déznánál déznai s a borossebesi határban onnan kezdve, hol utoljára utat kell törnie magának a hegyek közt, Sebespatak nevet visel. Neveinek változtatásával együtt jár irányváltoztatása. A borossebesi szorostól délre ér a síkságra, hogy még 2—3 kilométer utat téve, egyenesen a Fehér-Körösbe ömölhessenek.

Legzélszerűbb, ha a folyócska mentén fölfelé haladva kelünk arra az útra, mely nem fog ugyan meglepni a természet nagyszerűségével, de mindvégig gyönyörködtet szépségével.

A déznai patak torkolatától kissé keletre van az arad-körös-völgyi vasút pályaháza, egyúttal végső állomása e derék vállalatnak, mely 1881. szept. 7. nyitotta meg a **Boros-Sebest** a

tőle 28 km. távolságban levő Boros-Jenővel összekötő vonalrészt. Előttünk keletre egy éjszaknyugatról délkeletre vonuló hegylánc zárja el a kilátást, egyúttal azonban igen kellemes nyugvópontot nyújtva a szemnek. A fekete vagy szürkés-fekete trachit, helyesebben andezit által alkotott és opálrögöket is tartalmazó Pilis, vagy Vurvu-Plesnek, e 271 méterig emelkedő hegynek nyugati lejtősegein jó muskotályt és bakatort termő szőlőskertekben csinosan épített borházak emelkednek, jobbról, balról és fölöttük pedig zsinóregyenes utakkal táblákra hasogatott s a tölgyön és bükkön kívül leginkább cserfából álló erdőség terül el. Az uradalmi szőlők mellett egy 20 méternyi fehér fal vonja magára figyelmünket. E fal a trachittufán fekvő cerithium-mész föltárásából keletkezett; az érdekes lenyomatokat mutató mészköveket építkezésre használta föl a Waldstein-uradalom. A hegy nyugati lábainál pompás mezőség vonul, melyet a Boros-Sebesből Buttyin- vagy Bökény felé árnyas fák lombjai alatt vezető országút szeg át, nemsokára áthidalván a Fehér-Köröst és az ebből kiágazó Nádor-malomcsatornát. — Mi azonban a pályaházból egyenesen az ebből éjszakra fekvő Boros-Sebesbe sietünk, mely igen alkalmas helyül kínálkozik, hogy innen intézzük kirándulásainkat a Moma-Kodru-hegység nyugati szakaszába.

E kis mezőváros az itten róla nevezett déznai patak jobboldalán fekszik. Mindjárt délkeleti bejáratánál csinos park élén emelkedik a Waldstein grófok földszintes kastélya, vele szemben a járási szolgabíró lakása, a kaszinó, a patak partján pedig az uradalmi és vasgyári épületek s így tovább három templom s maga a városka épen annyi házzal, a hány nap van egy esztendőben.

Mivel első pihenőnket ugyis az uradalmi kastélyban tarthatjuk, először is magáról a borossebesi uradalomról emlékezzünk meg. 1387 óta ez uradalom a Losonczyaké, és pedig a XVI. század derekán a hős Losonczy Istvánnak, majd özvegyének birtoka volt; 1566-ban már behódoltatta a török s ez időtől kezdve a déznai vár bégje húzta jövedelmeit. A török kivetése után Zsigmond erdélyi fejedelem 1597-ben Ruzskai Kornis Gáspár fejedelmi tanácsosnak adta, kitől szalontai Toldy István kezére került. A török Boros-Jenővel együtt újra visszafoglalván, még 25 évig kellett zsarolásait tűrnie, míg a keresztény fegyverek győzelme végkép meg nem szabadította. A mult század derekán Rajnald modenai herczegnek adományozta III. Károly, ezt azonban mint

hűtelent, összes hirtokaitól megfosztván Mária Terézia, a hatalmas nagy uradalmat a kincstár által kezelte. Utóbb a Rothenfelsi Königsseggrófok szerezték meg s most mint hitbizományt, Waldstein Ernő gróf bírja.

A Waldstein uradalom középpontját tevő Boros-Sebes földje termékeny ugyan, de kis terjedelménél fogva nem-igen képes fedezni a városka gabonaszükségletét; lakosai tehát el-elszegődnek részesekül a szomszéd pusztákra, mint aratók, vagy pedig ipartelepeken vállalnak napszámos munkát. Legelőjük is oly csekély terjedelmű, hogy csupán igásmarhák tartására kell szoritkozniok; tehenet és disznót már nem igen tenyésztenek. A városka »boros« mellékneve gyaníttatja, hogy hajdan bortermeléssel is sikeresebben foglalkoztak; úgy látszik azonban, hogy a török időkben ez is hanyatlásnak indult. 1828-ban gróf Königsseggról ismét beültetett tőkékkel egy 300 holdnyi területet s ma már virágzásának indul a borvidék. Világos aransárgaszínű, édeses ízű, kellemes zamátú, tükörtiszta muskotály bora ép oly jó minőségű pecsenyebor, mint bakatora s valóban helyén volt föleleveníteni ott a művelési ágat, mivel a nép azelőtt a gyümölcsfélék közül csupán a berzencei szilvát látszott kedvelni.

De az ipar élénkítése körül is vannak érdemei az uradalomnak. Kétségtelen, hogy már a török hódítás előtt is foglalkoztak e vidék lakói vasgyártással; a nagyobb lendület azonban a múlt század közepén, s még helyesebben, mert modernebb irányban, csak 1840-ben kezdődik. Nevezetességei a déznai patak által hasított s a város keleti részén levő hámor, 2 üditő és 1861 óta egy hengermű, mely 1885-ben 8186 métermázsa hengerezett vasat állított elő, a kovácműhelyek pedig 65 $\frac{1}{2}$ métermázsa különböző szervasat. E vasművek gyártmányait főleg a szomszéd vármegyék veszik. Az uradalomnak Monyászan és Restyirátán levő magas kemenczéiben, valamint a vasművek igazgatóságának középpontján Boros-Sebesben az utóbbi négy évben (1882—1884) összesen 5.235,990 kg. színitendő nyersvas (évenként átlag 1.308,997 $\frac{1}{2}$ kg.) került feldolgozásra, összesen 178,952 frt 27 kr., évenként 44,738 frt 67 $\frac{1}{2}$ kr. értékben. Együttvéve különben 17.771,824 kg. (évenként átlag 4.442,956 kg.) a termelt és értékesített vas mennyisége, mi évenként átlag 17,410 frt 48 kr. (összesen 69,641 frt 93 kr.) értéket képvisel. A feldolgozott ércművek mennyisége ezen idő alatt 16.897,094 kg. volt, minek évi átlaga 4.224,273 $\frac{1}{2}$ kg. Kiegészítésül legyen fölemlítve, hogy a kerületben az utolsó három

évben nyert 400,530 kg. barnakövet, melynek értéke 11,680 frt 90 kr., mind értékesítették. Az 1885. évi termés azonban fele sem volt az 1884. évinek. — Anyagot a vasérczekben gazdag szomszédos vidék szolgáltat. Boros-Sebes határában azonkívül jó minőségű cerithium-meszet, valamint fekete és szürkés-fekete hipersten-andezitet is fejtenek, az utóbbit főleg utczakövezésre, vagy — magát a törmelékét — útkavicsolásra alkalmazván.

A bányaipar fejlesztése körül kiválóan buzgott J a h n Vilmos jószágigazgató, ki arra nézve is sokat tett, hogy touristák egyre jobban megkedveljék a kies vidéket. S c h m i d l t, a Biharhegység tudós leiróját, már negyedszázad előtt ő kalauzolta a Moma-Kodruban tett kirándulásai alkalmával s azóta sem fordulhatott meg azon tájon egy turista vagy tudós sem, ki vendégszeretét vagy helyismeretét és alapos készülttségét nem tapasztalta volna. Az uradalmi tisztikban egész kis muzeumot rendezett be a környék növény- és ásványtani nevezetességeiből, úgy hogy ezek alapján már jóelőre tájékozódhatunk, szemleútunkban mire kell fektetni a fősúlyt.*

A városkának lakosai három vallásfelekezethez tartoznak; hajdan, a XVI. és XVII. században református magyarok voltak mindannyian. A török idők lezajlása után sem züllött ugyan szét egészen az egyház, de mégis tért veszített s a lakosságnak ma csak egy ötödrésze tartozik a helvét hitvallásúak közé. Romokban heverő templomuknak újra építését 1783. aug. 21-én engedte meg a helytartótanács. Hasonló engedélyt már 1774-ben kaptak a görög-keletiek, kiknek száma évről-évre gyarapodik, mi annál figyelemreméltóbb, mert ez egyúttal a románok térfoglalását is jelenti. Az egykor kizárólag magyar város ma túlnyomólag oláh lakosokkal bir. A római katolikusoknak a déznai patak partján K ö n i g s e g g János gróf 1837-ben emeltetett egy kis kápolnát.

Boros-Sebes élénkségét növeli, hogy egyúttal Aradvármegye egyik járásának feje. 48 község tartozik hozzá a Fehér-Körös kedves hosszanti és mellékvölgyeiben; a helységek azonban ki-

* Növénytanilag régebben K é r y Imre, újabban (a Természetrajzi Füzetek 1885. évi folyamában) dr. S i m o n k a i Lajos; ásvány- és földtanilag pedig A m b r u s Tamás, dr. P e t e r s Károly, dr. S z a b ó József, H a u e r Ferencz s legújában a Földtani Közlöny különböző köteteiben L ó c z y Lajos, K ü r t h y Sándor és dr. P e t h ő Gyula ismertették e vidéket, melynek geol. fölvételével a földtani intézet P e t h ő Gyulát bízta meg. Az érdeklődő olvasó az ő közleményeiből tájékozódhatik.

csinyek és szegényesek s a lakosság száma a 49-ben együttvéve is alig több 28,000-nél, kik szép festői viseletben, nagy tömegekben láthatók az itt évenként háromszor tartott országos vásárokon. A borossebesi közjegyzőséghez tartozó öt község ügyes-bajos emberei amúgy is elég gyakran megfordúlnak a városkában. Mint vasúti, posta- és táviró-állomás szintén egyik góczpontja a vidéknek, jelesül vezetett kaszinója pedig gyűlőhelye az értelmiségnek. Ipara csekély. 1875-ben e város Nagy-Buttyinnal alkotott egy ipartársulatot, melynek 51 tagja azonban tiz év mulva, 1884-ben 32-re olvadt le. E városkában 1816. február 12-én született Sárosy Lajos uradalmi főtitest fia Gyula, ki a forradalomban az Arany Trombitával, az irodalomban pedig mindenkorra szép dalaival szerzett nevet. Szülőházát, hol tudtunkkal most Jahn Vilmos lakik, az aradi Kölcsey-egyesület emléktáblával szándékozik megjelölni s ehhez a márványlapot valószínűleg a környék hegyeiből fejtetheti. Ugyan e városkában lakik az egyetlen akademikus, ki Aradvármegye területén telepedett le, az öreg dr. Kéry Imre, ki az akadémiában még 1859-ben jelesen ismertette e vidéket, Monyászáról pedig külön nagy monographiát írt.* Éveken át tartózkodott itt Jankai József mérnök is, ki az éleztlapokba »az ország kortese« név alatt szokott dolgoztatni.

A hegyvidéket óhajtván megtekinteni, éjszakkéleti oldalán hagyjuk el a városkát, melynek, illetőleg az Újvárosnak utolsó házacskái már a kopár Piliske (196 m.) trachittufából álló lejtősegein épültek. E dombbal kezdődik a Bolhádi-erdőnek nevezett hegység, melynek legmagasabb csúcsai sem haladják felül a 190 métert. A már említett domb s a Pilisnek vele átellenes meredek és erdőséggel borított legéjszaknyugatibb orma közt csak bajjal vájt magának utat a déznai patak, melynek ez képezi utolsó szorosát. Az öt közreforgó hegyek hátán római sánczok nyomait szemléljük. Az Újváros végén, az utolsó két ház közti csekély térrel szemben hamarosan meggyőződhetünk róla, mert a tulsó oldalról jövő sáncz mintegy újra kezdődik itten s azután, a Lunkaságon át, a sikon, Repszeg és a már biharvármegyei Bél felé folytatódik. Árka nyugatfelé mélyebb, Erdélynek, a régi Dáciaának fordított oldalán az esővízzel lerohanó iszaptömeg már jócskán feltöltötte; mindamellét valószínű, hogy eredetileg ép erre felé volt mélyebb az árok s hogy az védővonallul szolgált a Dácia

* E cikk nyomtatása közben máj. 15-én hunyt el a 90 éves agg.

felől várható betörések ellen.* A helyett azonban, hogy a régiség által már-már elkoptatott töltéseket vizsgáltatnók, többet ér, ha az előttünk álló vidékben gyönyörködünk. Nyugaton terjed a magyar alföld, melynek e részét a Fehér-Körös hasítja keresztül, jobboldalán pedig a Lunkai-erdő borítja. Magán a sík közepén csupán voltak, nincsenek többé helységek. Ezen az oldalon, a Kodru aljában csak bajosan vehetjük szemügyre Kertes falut, a hőforrásairól nevezetes Toplicza-Kárándot s az erdős, ködös, sötétkék színbe játszó Hosszúmál-hegyet; ellenben közvetlenül a Fehér-Körös mellett jól láthatjuk a nyájas tekintetű Berzát, melytől délre ismét magasabb csúcsokkal emelkedik Aradvármegye főhegysége, a Hegyes-Drócsa; Algyestnek már csak a fák közül kikandikáló tornyát pillantjuk meg; egyenesen délre azonban tisztán mutatkozik Buttyin, a vidék egyik nagyobb mezővárosa, melynek határában kezdődik Beszédes híres műve, a Nádormalomcsatorna. Ez 1834-ben a Fehér-Körös vizének megosztása végett készült s Kisjénőnél, 75 km. út után, egyesül ismét az anyamederrel. Az alföld legkeletibb öblét, melynek végső pontját Buttyin jelöli, a Drócsa és Moma hegycsúcsai rekesztik be. Éjszakeletfelől is oly kedves vidék int felénk, hogy csakhamar kedvünk támad ismét visszasietni kocsinkhoz és a déznai patak völgyén fölfelé hajtatni.

A szorosban pár pillanatig a strumpturai házacskáig, éjszakra a kőbányáig megyünk s onnan a Balhádon át egyenest folytathatnók útunkat a Kosu-patak völgyébe, hol a vadaskerten túl a a sovány határú Ignestyre, majd Nadalbestyre és Szuszányra, e hegyi falvakba érkezhetünk; követjük azonban a déznai patak völgyét, mely a Strumturánál derékszög alatt keletre kanyarodik s ott, hol *Prezesty* falu keleti részén fölveszi a lázi patakka gyarapodott Kikirics vizét, egyszerre kiszélesedik. — A patak több malmot hajt s itt kezdi meg azon bazalthoz hasonló trachyt-tömeg áttörését, melynek már a lázi völgy mentén is mutatkozik 10—15 cm. átmérőjű hatalmas sötétszürke darabjai az útmentén hevernek. A falucskában, melynek déli vidékén egy, csak 1861-ben épített, de már is elhagyatott üditőhámor áll, 79 házikóban mindössze 371 g. n. e. oláh lakik; ezek is magyarok voltak hajdanában

* A töltés alapja 8, koronája 2 méter, magassága 80, Pannónia felé levő lejtője 510, dácziái lejtője 250 cm. (Torma a Károlylyal együtt eszközölt mérés).

s községüket Prázsának vagy Parázsfalvának nevezték. Gabonájuk alig terem s egyidőben nemcsak szilvával, hanem almával is kereskedtek. A bizonyos hírre jutott prezestyi alma azonban most már elkorcsosodott. A lakosok ernyőfa-készítéssel s más ilyes famunkákkal foglalkoznak s nagy ritkán lejárnak aratni az alföldre is.

Prezestyen túl a déznai patakon kívül a Nagy völgy (Vale-mare) és a minyádi patak barázdálja az 1—2 kilométer szélességű völgyet, melyet balról (nyugaton) a Balhádi erdő és a minyádi Karbonári, keleten pedig a Moma igen szelid dombvidéke szegélyez. A tágas völgyben s a többnyire irtásos dombokon mindenütt szorgalmasan üzött földműveléssel találkozunk. A keresztek és boglyákat itt már egészen erdélyiesen rakják: magasan és középujt karóval megerősítve. A megyei utat jobbról-balról szilva és meggyfák árnyékolják.

Sovány, de jól művelt vidéken fekszik a legközelebbi falu, *Doncsény*, mely 1574-ben Doncsánfalva néven Kaza Ali falúja volt. 60 házikója és 235 lakosa van, valamivel még kevesebb, mint a század elején. Lakosai g. n. e. oláhok; hajdan azonban mint a helység Dancsfalva régi nevéből következtethetjük, itt is magyarok laktak. A falucska egyetlen ipartelepe az 5 pörölyre 1852-ben épített vashámor, mely a Waldstein-uradalom tulajdona s a monyászaival együtt 1885-ben 1291 métermáza kovácsolt vasat állított elő. A falucska határában congéria-márgát találnak, mely dr. Pethő Gyula szerint a beocsini cementmárgához hasonlít. Kétséggel lendítene a szegény nép ügyén, ha technikai kísérletek bebizonyítnák, hogy e congéria márgából hasznavehető cement-meszet lehet égetni.

Doncsénytől odább éjszakra menve, a minyádi vagy nadalbestyi (nadalafalvi) patak nyílásán futó pillantást vethetünk Minyád (hajdan Menyéd) falura, melynek oláh lakosai 1834-ben a görög kath. vallásra tértek át. Keleti oldalán, délre egészen a déznai patakig ereszkedve, emelkedik a Karbonári, melynek délről éjszakra csapó gerinczén a megyei útból kiágazó nyári út vezet Nyágra és Nadalbesty felé. Ez út kezdeténél a déznai patak mentén mi keletre kanyaradunk s idylli, kedves vidéken előttünk áll *Bohány* 70 házikója rozzant kis g. n. e. templomával együtt. Mint hallottam, e templomban megvolt ugyan az I. Rákóczy György fejedelem által az oláhok számára nyomtatott cyrillbetűs biblia, azt azonban Gergár g.-k. esperes elvitte a faluból. Másik

nevezetességét a Márk Aurél korából itt talált s most a nemzeti muzeumban őrzött aranypénzek képezik. A török hódítás előtt Bajnokfalva volt a helység neve s magyar a lakossága, mely most abroncsokat és kocsiernyőfákat készít, mihez elég anyagot talál tölgyes erdejében; el-eljár dolgoztatni a szomszéd vashámorokba, egyébként pedig búza, zab és tengeri termesztésével foglalkozik,

A falutól éjszakra fás vidéken ömlik a déznai patakba a zúgó nyágrai patak s mindkettőben sok rák és nagyobb fajta kövi hal kínálkozik eledelül az úgyis sokat böjtölő lakosoknak.

A völgy újból kiszélesedik s a keleti végén feltűnő déznai várhegyig egyenesen keletre visz. Éjszakon a Karbonari, Mesztes és Várhegy szinte félköralakúlag zárják el a kilátást, mely mind kedvesebb tekintetű lesz, mentől közelebb jutunk Déznához.

II.

Dézna és vára. Törökek és vendégeik. Vasgyártás. Halastavak. Ravna. Az eloláhosodott Jósák.

Dézna a róla nevezett patak balpartján elég szabályosan épült kis mezőváros, melynek 243, részben már zsindegyházzal fődött s elég tisztán tartott házában 1055 túlnyomóan oláh lakos él; vannak azonban, kivált a hámor munkásai közt, róm. kath. és helv. hitv. magyarok és németek is. Ezek jobbadán a városka szélén, külön munkásházakban telepedtek le. A lakosság hajdan kizárólag magyar volt; az oláh munkások közt most is vannak, kik a Báthory, Bocskay, Koyács stb. nevet viselik. Magát a szláv eredetű Déznát is Deszninek, Desznőnek vagy Desznének irták. A városkának feltűnőbb épületei: a g. n. e. templom, a Váradi Török Antal által 1822-ben épített róm. kath. kápolna, a hámor s a Török-család kuriái. E várost és a tőle keletre, a restyirátai szűk völgynyílásban lévő Ó-Déznát Váradi Török Béla, Aradvármegye híres főjegyzője, továbbá testvérei: Antal, táblabíró, György szolgabíró és József megyei főszámvevő 1802-ben nyerte királyi adományul. Azelőtt ugyanis, mivel a modenai herczeg, Rajnárd, ki 1732-ben a déznai vasgyárt és a vidéken űzött aranymosást is magának szerezte meg, illetőleg utóda, Ferdinánd ezen jószágait a többivel együtt elvesztette, a birtok a kincstárra szállt vissza, mi a vasgyártás hanyatlását vonta maga után. Ujabb lendületet adtak Törökek; ők építették a mostani hámort s különböző malmokat. A hámort a 4 km.-re levő Arsura-hegyből fakadó piz-

trángos patak vize hajtja s jobbadán itt dolgozzák föl a szomszédos Restyiratában aknázott vas- és mangánérczet, a nélkül, hogy a kettőt különválasztanák. Termésállapotban 62% vasra számíthatnának ugyan a tulajdonosok, a kezdetleges berendezésű hámorban azonban, mivel a mangánt nem használhatják föl a barnakő elkülönítésére, 33% tiszta vassal kell beérniök. Déznán csupán fehér, folyó és tükörvasat gyártanak. A déznai vasmű részére adományozott bányahatár 225,586 □ méter s a vashányászat itt 1882-től 1885-ig (4 év alatt) a következő eredményeket mutatta föl, évi átlagokban:

színítendő nyersvas.....	408159½ kgr.	14794 frt	96½ kr.	ért.
termelt s értékesített vasércz	1234397½	5025	59	»
feldolgozott érczeműek....	1355735½	—	—	»

A bányatermékeket a restyirátai olvasztó (magas kemencze) a nyervasat pedig az ó- és új-déznai kohó dolgozza fel. Az összes munkások száma 64—83 közt váltakozik. — Egyébiránt e vasművek épen nem versenyezhetnek a modern gyárakkal, mert az előállítás költségei aránytalanul nagyok. Már 1849-ben is azért kellett e vidék gyárosainak visszautasítani a kormány azon felhívását, hogy a hon védelmére kívántató kaszákat elkészítsék, mert ahhoz egészen más berendezésű gyárak szükségesek. A mellékvölgyekben egyébiránt, kisebb vízesések mellett, valami 30 helyen láthatni fegyverkovácsok kisebb műhelyeinek nyomát.

A háormunkások jobbadán németek és oláhok. Török Endre és Török József — kit domnu Jóskának hí a népség — 1868-ban róm. kath. népiskolát állítottak s a hajdan otthonos magyar nyelv azóta ismét terjed; hogy pedig munkásaikat elszoktassák a korcsmázástól, külön tekézőhelyet rendeztek be, s gondoskodtak olvasmányaikról is. A Török-család, de különösen Török Gábor, Arad volt követe, alispánja, majd kormánybiztosa példáját követve, a földjének műveléséből s a hámorban való munkája után még mindig csak szegényesen élő nép gyümölcsstermeléssel is foglalkozik. A közönségesen sikulainak nevezett keményhusú és igen izletes alma, e vidék legnemesebb gyümölcse, — némelyek szerint — helyesebben viselné a déznai nevet; a hajdani vár kertjéből terjedt el a valóban déznai almának nevezett muskotályfaj is; és azon kertben orgonabokrok, körtén, rózsán, juharfán, szőlőn és mogyorón kívül szelid gesztenyefák is díszlettek. Szőlőskertjei közül több áll elhanyagoltan; hora különben erős. A körte, szilva és dió szintén jövedelmi forrása

a népnek, mely ezeket vagy pénzen adja el, vagy gabonáért cseréli be, az alföldön. Éghajlat tekintetében is nevezetes, hogy a Boros-Sebestől csak 7 kilométerre levő Déznán már teljes két héttel később ébred a természet, ami nem csekély hatást gyakorol a növényzet fejlődésére s ami ezzel összefügg, a lakosság életmódjára is. — A lábas jószág tenyésztése e vidéken már sok bajjal jár, láttam egy szegény oláht, ki 7 frt 20 krajczáron vett malacját ölben hordozta s úgy gügyögtette, mint valami kis gyereket. Egyetlen jószágga volt! Az állattenyésztés hanyatlásának nemcsak a föld az oka, hanem a sok tolvajlás is. Néhány év előtt tökéletesen meg volt támadva az élet- és vagyonbiztonság. A polgári hatóság hiában alkalmazta legszigorúbb eszközeit; ekkor katonaságot küldött ki a latrok üldözésére s ez oly drákói szigorral járt el, hogy az oláh, ki azelőtt csak nevette kintzását, most ismét alázatos és becsülettudó.

A szombatonkint tartott heti és az 1833-ban engedélyezett három országos vásáron idegyül össze a Moma-Kodru ezen völgyének minden rendű lakossága s az oldalvölgyekben elszórtan lakó bányamunkások ilyenkor szerzik be heti, vagy egész évre való szükségleteiket. Lehetőleg ilyenkor járnak el ügyekben, bajaikban is a déznai körjegyzőnél, kinek kerületéhez Déznán kívül Bohány, Nyágra, Szlatina, Ravna és Monyásza is tartozik. A városkának külön postahivatala van.

Dézna már az őstörténeti időkben is emberek telepe volt. Határában gyakran találtak kelta érmeket, bronztárgyakat, a római korból ezüst fibulákat, ezüst és rézpenzéket (egyebek közt légiók pénzeit), ékszereket, csákányokat vörös rézből, vassarkantyúkat, buzogányokat stb. Mindezekből egész kis múzeumot állított össze Török Gábor; azt azonban az erdélyi móczok betörése idején föllázadt lakosság 1849-ben jobbadán szétdőlt és csak egy része kerülhetett a nemzeti múzeum s az aradi lyceum gyűjteményébe. Tudakos emberek azt hiszik, hogy Dézna várát — e régiségnek megfelelően — maga Decebál dák király építtette s hogy annak Decina, vagy Decerina nevéből alakult volna a mostani »Dézna« elnevezés.

Maga a most említett vár a városka éjszakkéleti részén a 389 m. magas Vurvu Ozoin, a Mestes déli nyúlványain emelkedik s keletről a monyászaí völgy felől ép úgy megközelíthető, mint nyugatról, egy kis trachyt hegy felől és pedig nagyjából azon köcsütat követve, mely hajdan a várba vezetett. E romokban

heverő vár építtetésének korát nem határozhatjuk meg biztosan; de tény, hogy állt már 1318-ban, Róbert Károly idejében, midőn várnagya, Ivánka, ki egyúttal Pankota várnagya is volt, résztvett a Sár-Domokos temesi alispánnak ajándékozott Fülöptelek és Rigácstelek határainak bejárásában. 1387-ben a Losonczyak kapták ez uradalmat, mely 1550-ben a hős Losonczy Istváné, majd özvegyéé volt; 1565-ben azonban a várórség János Zsigmondnak esküdött hűséget, 1574-ben pedig a töröknek, névszerint Cseri pasának hódolt, és számos faluból álló Kilidzsnek feje lett. Volt azonban magyar földesura is, még pedig szakadatlan sorban egymásután Bebek György, majd ennek özvegye, Kornis Pál, Keresztesy Pál, Kornis Zsigmond; 1596-ban a keresztyének visszavették várát a töröktől, 1658-ban azonban újra megadták azt annak Kornis Zsigmond emberei. Hiában kérték vissza az erdélyi fejedelmek, követjáratásuk mind sikertelenül végződött. Ekkor a hagyomány szerint, az az eszméje támadt a déznai vár agájának, hogy a vidékről összefogdosott száz szép lánynyal kedveskedik előljárójának, a borosjenői pasának. Egyelőre azonban Déznan, saját várában tartotta őket elzárva. A lányok valamiképp megtudták elszállíttatásuk napját s hogy a szégyentől meneküljenek, a nagymennyiségű puskaporral, melyhez sikerült hozzáférniök, magukat a várral és az agával együtt levegőbe röpitették.

Ezt a hagyományt dúsan kiszínezve beszélte el Jókai Mór, ki az ötvenes évek végén boldogult barátom Török Endre kíséretében kocsin jött le Pestről e szép vidékre s More Patrio czím alatt írta le utazását, s nemcsak leírta, de le is rajzolta várát, melyben épen akkor 1858-ban, fedeztek fel egy üreget, mely valamely titkos földalatti rejtekhely bejárata lehetett. — A hagyománynak mi alapja van, nem tudom; az az egy bizonyos, hogy mikor 1693-ban Boros-Jenőt visszafoglalták a törököktől ez sem maradhatott többé kezükön. Különben, ha még oly sok dúlást, zsarolást vittek is véghez a szpáhik a szegénységen, föl kell tennünk, hogy akkortájt fényesebb napjai voltak a várnak és városnak melynek uradalmához 51 helység tartozott. A jól felszerelt várát mindenütt virágos és gyümölcsös kert fogta körül; tövében a város szélén, a mostani g. n. e. templom környékén 1575. táján Bebekné is épített kastélyt és kertet, Kornis Zsigmondnak pedig 105 forintot érő háza volt a városban, ami a XVII. században még igen tekintélyes összeg.

Maga a vár most — a szép leányok boszujának áldozata —

alaktalan rom, melynek csak három nagyobb falazata áll. A század derekán Török Gábor még költött valamit a falak fenntartására, az ötvenes években pedig szászrégeni Weiss Rezső esküdt, mint buzgó magyar a közmunkaerő egy részének felhasználásával a meszet sohasem látott falakat szépen — bemeszeltette. Régiségek után kutatva, Török több robbantást tett a délkeleti falakon, főleg a pinczébe való lejárást keresve. Délkeleten és délnyugaton ugyanis utóbbi helyütt magába a várfalat tartó sziklába, kerek lyukak vannak fúrva, melyek egyenesen az épület alatti üreghez vezetnek: Fenn, a vár »tábor«-nak nevezett kis fensikján is van egy nyílás, talán a régi víztartó, vagy a pasa »jégverme«, a hogy a nép hiszi. Az alapfalak különben úgy be vannak növe bokrokkal, cserjékkel, hogy csak nagy ügygyel-bajjal lehet most már köztük járni. Lenni a vár déli lejtőségén is vannak épületek, pl. egy régi alapfalú kupolás kápolna, melyet sírok környeznek. Itt van eltemetve Török Gábor, ki — mint barátja Jókai írta — »hajdan egy egész megyének volt igazgatója; annak utait rendezé, csatornáit ásatta, vizeit szabályozá, annak közintézteit alapítá, más buzgó honfiak társaságában azt boldogítani törekedett, a közügyek számára pénzt teremtett a semmiből; a zöld asztalnál szóval és szívvel örködött a szent jog felett; tanulmányul vette a hon népfajait s a szerint intézkedék velök csodálatos bölcsességgel — s törte azt a pályát, ahol jutalomról nem beszéltek soha, csak mindig áldozatról« . . . . . 1879-ben hunyt el és sírjához a Török kuria szép parkjából vezet az út. Különösen kedves része e parknak a tó, melyet, hogy munkát adjon az éhező népnek, 1863-ban ásatott Török Endre.

E parknak és ódon kastélynak sok jeles vendége volt már. Az ötvenes évek végén, 1858-ban, mint említettem, ellátogatott az öreg Török Gáborhoz Jókai Mór is, és e csöndes földél alatt írta meg a More patriot és a Kurbán béget. Barátjával a három Törökkel, gyakran tett kirándulásokat innen a Moma-Kodruba a Bihar- és az erdélyi érczhegységbe. Mindjárt első napon keservesen panaszkodott a lovon még gyakorlatlan költő, hogy majd szétmegy a térde. Utána néztek a dolognak s rájöttek, hogy nem volt leeresztvé a kengyel, úgy, hogy Jókainak a nyeregben egészen össze kellett zsugorodnia. Így volt-e valóban, vagy sem, nem kutatom; relata refero. — A »More patriot«-ban különben Jókai maga is elismeri, hogy ekkor ült először nyeregben. Pár napot időzött a Törököknél, a hegységet kutatva, Schmidl

Adolf, majd Rómer Flóris és Szabó József. »Ki hinné — kiáltott föl, a várhegyen állva ez utóbbi, — hogy ez a nagy hegy abból a kicsiből (a Grósból) bujt ki?!« A társaság egyik laikus tagja eltalálta nevetni magát s a tudós hamarjában mindjárt meg is adta a czímét; azután pedig megmagyarázta, hogy csupán az a kis hegy áll tiszta trachytból, a többi mind trachyttufa. Rómer Flórisra pedig ráfogták, hogy csupán elment a vár pinczeablaka előtt s mindjárt megmondta, 1785 esztendővel azelőtt milyen bort tartottak benne. Egyébiránt sokkal műértőbb volt Sárossy Gyula, a költő. 1852-ben Török Gábor pinczejében kóstolgatta egy jókedvű ref. pappal együtt a legfinomabb ménesit a melyet annak idejében a »Rosz bor« írójának, Vörösmartynak is küldött az öreg úr: fél akót neki, felét Damjanichnak. A mi szép kis ajándék volt annak idejében, mikor 5—600 forintért árulták a ménesi akóját. Sárossy azonban a hosszas hörpentgetések után kijelentette, hogy mégis csak legjobb a — szilvapálinka.

Ezeket az apró évelődéseket azonban ki nem bocsátotta volna meg oly vendégszerető házakban, a minőket a boldogult Török Gábor, Pál és Endre tartottak, Török József pedig ma is tart Déznán?

Azonban vidéket látni jöttünk; akármily jól éreznők is magunkat a barátságos föld alatt, vagy a csörgedező patak és a csöndes tavacska körül elterjedő parkban, tovább megyünk, hogy a természetnek igaz szépségeiben gyönyörködjünk. A városka keleti részén két völgy áll előttünk, az egyik éjszakra visz, a déznai patak mentén fölfelé; a másik a Zügópatakon fölfelé a Restyirátához. Egyelőre amazt követjük, mert az a fővölgy.

A patak jobboldalán először is 807 $\frac{1}{2}$ méterig emelkedő, meredek Mesteshegyét találjuk; ennek legdélekeletibb csúcsán az Ozoin épült maga a vár. Aljában 8 tóban gyűlnek össze a pisztrángos patakok vizei. Török Endre mesterségesen kezdte tenyészteni bennök a halakat, melyeknek számát 35,000-re növelte. Már a XVII. században egykor háromszáznál több feltűnő nagyságú pisztrángot küldtek ki a déznai vagy sebesi patakból a jobbágyok Wesselényi nádor asztalára. A kis tavak csöndjét most 2 szökőkút csergése élénkíti.

Kissé odább éjszakon vad és szagatott sziklák következnek. Míg az éjféle órákban a déznai várromok közt még csak örvös galambokra lehetett sikerrel lövöldözni, itt már őz, róka, sőt héba-hóba medve is adózik bőrével a vadásznak.

Az egész kis völgy egyik legérdekesebb pontja a viszonylag magas Mestes legkeletibb három hatalmas sziklája, hova, néphit szerint, fonókába járnak a boszorkányok; másik oldalon a kedves tekintetű Ripa vunata, vagy Kékhegy gyönyörködteti szemünket. Altalán a patak balpartján szintén meredek hegyek sorakoznak s ezeknek magvát mintegy az 1057 méternyi Sekaturi képezi. Itt, Dézna környékén, apró barlangok is mutatkoznak, melyekben a faopál sem ritka. P e t t e r s egy ilyenben tülevelüfa szövetét ismerte föl, s azt hitte, hogy e darab a trachytuff lerakódásából származik, ily tuff pedig, mint említettem, főleg a Mestes déli vidékén található. E darabot, monda szerint, rablók vitték egy kis barlangba, hol pad gyanánt használták; de záporosó, jégáram, vagy más ilyes természeti erő is sodorhatta oda. Nem ritkák a nyír- és gyertyánfa-kövületek sem.

A Mestesen túl ott, hol beleömlik az éjszakkelletről jövő ravnai patak, egyszerre ismét kitágul a kristálytisza vizű és vidám csevegésű patak völgye, s a kis völgytorok éjszaki részén R a v n a elszórt házai álldogálnak. 96 ház, 430 lakos, szerény kis g. n. e. templom alkotja a falut, melynek Róna volt valaha a neve, magyar a lakossága, most Ravna és oláh. Hajdan e magyarok képezték a déznai vár őrségének javát, reformátusok voltak mindannyian és birtokos nemesek. Egyiknek-másiknak 1000 holdra is fölment a birtoka. Legnevezetesebb dynastiát képeztek a Jósák. Már Báthory Zsigmond fölhatalmazta Jósa Miklóst, hogy »ha Miklósi Pál odajönne hatalmaskodni, ha megbírhadják, kötözzék meg; ha nem foghatnák meg, nem engedné magát, ölje meg és fennt tegyék egy karóra, mint illik a fejedelme ellen, parancsolatja ellen rugódózónak.« A Jósa-család két tagja, Miklós és János ugyanezen Zsigmond fejedelemtől 1602 június 1-én nyerte nemességét; hagyomány szerint azonban Jósa József, a vitéz déznai hadnagy, csak később, Bethlen Gábortól kapta volna azt, s a nagy fejedelem, a déznai váromjáról széttekintve, annyi földet ajándékozott neki, amennyit napkeltétől napnyugtáig körül bírt lovagolni. — A harczí zavarok elmúltával a Jósák is egyszerű falusi életet folytattak, s mert református hitközségük egyre gyöngült, papjuk nem volt, lassankint rákaptak, hogy az oláh pópával kereszteltessék meg gyermekeiket, a kik néhány évtized alatt eloláhosodtak maguk is. Nem kevesebb mint 60 tagja van itt a 18 családot alkotó Jósa nemzetségnek, nem is említve, hogy az egész község csupa sógorság s atyafiság. A Jósák

közöl azonban, kik 1848-ig sarkantyús csizmákba jártak föl a megyegyűlésekre (pl. 1785-ben Jósa Tivadar, János, György és fiai mint donatariusok) ma alig töri egy-kettő a magyar nyelvet. Paradeser Lajos szolgabíró és Varjassy Árpád tanfelügyelő az idén mozgalmat indított meg, hogy magyar iskola felállítása által legalább az új nemzedéket tanítsa meg ősei nyelvére s ezzel egyuttal fa-faragó iskolát akar egybekötni, hogy a szegény szülők gyermekei mint iparosok élhessenek meg. Szeretnénk, de nem merünk sok jövőt jósolni egyik igyekezetnek sem. A vallás-változtatást a görögkeleti papság érdeke s nemzetiségi féltékenysége, a fafaragó műhely felállítását az a körülmény gátolja, hogy az uralkodó fanem itt a kemény bükk- és diófa, mely könnyen hasad, reped s így alkalmatlan a feldolgozásra. Az állam vagy társadalom azonban — mely már is megkezdte a gyűjtést — csakugyan fog magyar tannyelvű iskolát fenntartani. S jobb iskolára nagy is a szükség. Mert, főkép a pálinkaivás következtében igen sülyedt a hajdani köznemesség, mely az 1864. évi tagosítási pörnek reá nézve kedvezőtlen eredményéből számítja anyagi romlását. A törzsvagyon legnagyobb részét a Waldstein uradalom szerezte meg. Ez hosszas villongást idézett elő az uradalom és a Jósák közt, kik az őserdők egy pontján akasztófát állítottak fel a tagosítást hitelesítő küldöttség elijesztése végett, az uradalom egyik emberét pedig több falun át csúfosan kísérték be B.-Sebesre a szolgabíróhoz; miért ugyan meg is ülte a megye hörtönét a fővezér, Jósa Miklós, ki 1848-ban még sarkantyús csizmában tánczolt Bohus főispán asztalán.

A birtokos nemességgel együtt satnyúlt el a község is. Még pedig annyira, hogy a Hóra-lázadáshoz való szításról is gyanúsították őket s 1788-ban a Laháts Péter ravnai lakosnál elkobzott fegyverek tulajdonosait, a pápa kivetelével, 12 bottal büntette a megye, mert tilalom ellen tartottak fegyvereket. Nagyobb igazság okáért különben nemes Nyistor már három év alatt eldöngetté saját pópáját, úgy, hogy veretlenül nem maradt ember az akkori Ravnán. A lakosok, kiknek csak kevés művelhető földjük volt, makkoltatáson és szerszámfa készítésen kívül egy darabig szénégetéssel is foglalkoztak, a múlt században pedig a Jósák itteni vashámorában dolgoztak. Mert hiszen II. József idejében, a kincstáron kívül, csakis a Jósáknak és a ravnai többi nemeseknek volt vashámoruk Aradmegyében. Ez képezte egyetlen keresetforrását a ravnai bánya- és kohó-míveseknek, kiket 1787. nov. 9.,

mivel földjük vagy más megadóztatható tárgyuk nem volt a megye valóban kihagyatni is rendelt a dicalis összeírásokból.

Ma is láthatni még a hámor romjait a $898\frac{1}{3}$ méter magas ravnai Maguráról lerohanó s a déznai patakkal a Mestes sziklától éjszakra egyesülő ravnai patak mellett. Ott álldogálnak, vagy inkább düledeznek körülötte a nemesi kuriákat jelző és székelymódra épített fedeles kapuk, mögöttük pedig ősi diófák lombjaitól árnyékolva, a tornáczos, oszlopos házak, míg a falu többi része a sötét völgynyilást s hegyek lejtőségeit foglalja el.

A ravnai rónán, vagy völgytorkon túl már monyászainak nevezik, a középső folyásán déznainak, s az alsóban sebesinek hitt, e cikkben azonban következetesen déznainak nevezett patakot. Csak rövid utat kell tennünk a szűk völgyben, mely mellett alig marad hely koci számára, és beérünk Monyászára, melynek igen elszórtan épült 99 házacskája, valami 3 kilométer hosszan jobbról balról kíséri bennünket. A falucska kezdetén a Waldstein grófok kastélya a kiemelkedőbb pont, azután a korábbi földbirtokosok által még 1760-ban épített róm.-kath. kápolna, az 1761-ben Bohus Imre által emelt és Waldstein Keresztély által megújított róm. kath. templom. valamint görög nem egyesült »beserica«, melyhez a lakosság nagyobb része tartozik. A falu legfőbb nevezetességét azonban kitűnő gyógyforrásai, vasgyárai és bányái teszik.

III.

A monyászai fürdő és vasművek. Természeti szépségek. A déznai patak eredete. A vasbányákhoz. Restyirata. A Zügópatak. Ó-Dézna.

A római katolikus templomnál véget ér a falu, s a még mindig szűk völgyben pár lépést téve, egy kis vaseszköz-hámozhoz jutunk,* mely előtt vígan csevegő csermely, Déznától idáig már a 20-dik, ömlik a déznai fővölgybe. A torkolatnál némileg kitágul a vidék, de annál inkább összeszűkül a kis csermely két oldalán. Ezen éjszaknyugatra nyíló s alig 600 méter hosszú mellékvölgyben szépen gondozott uton juthatunk el a monyászai, vagy mennyházi fürdőbe.

Közepe táján emelkedik a vadszölővel befutott hat jóni oszlop által klasszikus homlokzatot nyert földszintes fürdőház,

* E szerpörlyházban 1885-ben 111 métermázsa ást, kapát és ekevasat készítettek.

mely csak mintegy 10—11 méter helyet ad a csermely és a kocsit számára.

Az első benyomás mindenesetre kedvező. A stílszerű csinos épület úgyszólván elzárja a völgyet, melyre szinte leomlani látszanak a gazdag bükkerdőkkel födött hegyek, itt-ott meredek sziklafalakkal fenyegetve az alattajárókat. Az 1864-ben emelt fürdőház homlokzatán e vers köszönti a vándort:

LIBER A CVRIS HANC CVPÆ VALLLEM SALVTA,
HEV HOSPES! HIC VIX CVRATVR, QVI CVRAT!

Valami sok kényelem nem vár az így üdvözölt vendégre. Öt fürdő — és 16 vendégszoba, mely utóbbiak 3 kis házban vannak elszórva. Az éjszakkéleti oldalon egész meredéken emelkedik a sziklafak és sötétekké, nedvesekké teszik a vendégszobáknak erre néző részét. Az étterem szintén nem kínálkozik változatos étlappal, mert az élelmiszerek fölhalmozása sehogyszem jutalmazná a vendéglős vállalkozását; azonban nemcsak kenyérral él az ember!

Vizét a fürdő a liasz-mész- és homokkőhegységből eredő három forrásból nyeri. Az alsót Ernő-, a középsőt Mária- s a felsőt Keresztély-forrásnak nevezik. Alkotásukra nézve leginkább a Miskolcz mellett lévő tapolezai hévvizetekhez hasonlítanak. Körülbélül 750 méternyi mélységből erednek, miért sem 25—32 C° közt váltakozó hőmérsékük, sem pedig vízmennyiségük, melyet óránként mind az öt fürdőszobában 393 hektoliterre becsülhetünk, nem ingadozik feltűnőbben. A víz tiszta csaknem ízetlen, s némi gázbuborékok csak a Keresztély-forrásban mutatkoznak. Tűzálló alkatrészeik igen jelentéktelenek. A forrás- és folyóvizetekben oly közönséges halványvegyek hiányzanak belőlük, nagyon kevés a kénsavas só és natrium is, és ez utóbbit mindenütt felülmúlja a kalium, egészben véve a vasas, földes, semleges kénvizetek közé tartozik. Különösen hathatós az emésztés gyöngesége, általános gyöngeség, csúz, görvélykór, idült kütegek, fekélyek, főképen azonban női bajok ellen, mint erről a fürdő volt orvosának, az ősz Kéry Imrének a fürdőről kiadott terjedelmes leírása élő példákön győz meg. Magának e völgynek különben 11 forrása van, gyógyvezélokra azonban csupán a felsoroltakat használják.

E fürdő jó meleg forrásairól már a múlt század végén tudott Vályi András Magyarország leírásában, Jókai Mór pedig török pasákat is lubiczoltatott langyos vizében. 1830-ban még mindig

csak 2 tükörfürdője s 4 lakószobája volt s ha Névésy Sándor a korábbi tulajdonos, gyarapította is ezek számát, annyi bizonyos, hogy a fürdő még igen kezdetleges. 1883. jún. 9-én Zsigmond Vilmos kijelentette, hogy 40—50 méternyi fűrés után a forrásoknak hőmérsékét s vízbőségét egyaránt lehetne emelni, azt a rendkívüli természeti tüneményt pedig, hogy a 32. C^o-ú vizek mellett 9 C^o hideg forrás bugyog ki, még pedig 30 méternyi magasságban, igen jól föllehetne használni vízvezetési és fürdői czelokra, Idáig mindössze csak egy hideg zuhany áll a vendégek rendelkezésére. A Waldstein-uradalom, a közönség régi sürgetésének engedve, fontolóra vette már, nem volna-e tanácsosabb a fürdőt a csermelynek a déznai patakba ömlésénél levő szélesebb völgybe tenni át, hol nagyszerű vendéglőt is lehetne építeni. Aradvármegyét a folyó évi febr. 15. már értesítette Jahn Vilmos igazgató, hogy az uradalom legközelebb kiépítteti a fürdőt, mire a megye azonnal megszavazott 5000 frtot a dézna-monyászái út helyreállítására.

Vendégek így is el-ellátogatnak e szűk völgybe. Állandóan ugyan csak kevesen tartózkodhatnak itt, vasárnaponkint azonban megnépesedik e kies hely s a teremben s a források eredete táján levő kis lankaságon nem ritkán rögtönöznek tánczot a borossebesi cigányok nótáin föllekesült fiatalok, míg az idősebbek kivált a hegyoldalban levő tekepályán szórakoznak. Baloldalt, éjszaknyugotnak, a hegyet mindenütt sűrűn fedő bükkerdőkben kellemes sétautak vannak vágva s a betegek is jó pihenőhelyeket találhatnak az Ilóna- és Ormos-sétányon stb. Ez utóbbit Ormos Péterről, Arad népszerű alispánjáról s legkedvesebb öreguráról nevezték el, ki ide gyakran kirándul s igazi fölvillanyozója a fürdő társaséletének. A bükköserdőben mihamar a Tinosa nevű tisztásra érünk, hol egy mészkőszikla alól 8 C^o-ú forrás bugyog elő s mintegy 1 kilométernyi út után, két más forrás vizét is fölvéve, egyszerre csak a föld alá tűnik. Általában véve e réten több debrót vagy töbört találunk s még kettőt a Maguriska nevű hegyen, egyet pedig, keleten, a Medgyesen. Kellőkép még most sincsenek kikutatva, bár egy ily üregbe a harminczas években már lebocsátkozott Leszery István kincstári számtartó; mivel azt azonban feneketlennek vélte bányászótelen csakhamar felhúzatta magát. Egy kis fáradsággal felmehetünk a 795 méter magas Dimbu Gregoroira; jutalmazóbb kilátást élvezhetünk azonban a Kodru főcsúcsán, az 1120 méternyi Plessen, vagy inkább Merisorán, hol épen Arad- és Biharvármegyék határán állunk. Jól megválasztott — többnyire délutáni —

időben a Bihar-hegység s a Moma főbb csúcaiban, valamint a magyar-alföld egy szép részében, a Fehér-Körös völgyében gyönyörködhetünk róla. Három órai gyaloglás után ismét Monyászában pihenhetjük ki fáradalmainkat.

A völgyecske másik, vagyis baloldalán azonnal igen kedves pont ötlük szemünkbe, épen ott, hol a felső forrás szakad. Ez voltaképp az odább éjszakon, a Tinosán eltűnő vizek kiömlése s esős időben tízszerre erősebb, mint különben. Igaz, hogy Monyászában alig akad esőtlen nap. Alig látható hasadékon bugyog ki a víz, míg azelőtt közvetlenül egy, most omladványok által eltartart barlangból tört elő. E barlangnyílásba 1847-ben még be lehetett hatolni s akkor egy kis tavat is láttak a kutatók, kik mozgalmat indítottak meg, hogy földalatti csolnaktársaságot alkossanak. Sok egyébvel együtt alkalmasint most is meglehetne valósítani e tervet, ha egyszerűen eltávolítnák a barlang száját időközben elfödött törmeléket.

A Monyászátiól éjszakra eső vidék különben, a Kodru hegység és a Királyerdő, valóságos rengeteg, melyben mértföldekre alig van emberlakta hely. A múlt században híres is volt haramiáiról. Magában a faluban, Monyászában, s a hozzátartozó telepeken magyarok, németek és oláhok élnek, nyelvök azonban úgy összezagyválódott, hogy más vidékbeliek alig érthetik meg őket. Az oláhság száma most úgy viszonylik a magyarsághoz mint 16:1.

A monyászái, vagy — mint pár évtized óta nevezik — menyházai fürdő előtt, a fürdőpatakának torkolatától kezdve a fővölgyön ismét keletfelé folytathatjuk útunkat. Itt már Rusturapataknak nevezik; s ily kis területen mily elszigetelve élnek a lakosok, talán az is bizonyíthatja, hogy a vidék fővizerét, mely csak 30 kilométer hosszú, négy különböző néven ismerik. Mi rövidség okáért nevezzük déznai pataknak.

Délkeleten a Vurvul Deal és a Czara Neagra romjai, éjszaknyugoton a Dimbu Gregoroi, s a medgyesi hegy lejtői kísérik a déznai vagy Rustara patakot, melynek völgye körülbelül 1 kilométer hosszan tágasabb is az eddiginél. Itt-ott malmot hajt a szeszélyesen kanyargó patak, mely jobb oldalán néhány nagyobb csermely vizét is fölveszi; pl. a Medgyes és a Valémaréval gyarapodott Rus-patakot. Negyedórai kellemes sétába kerül, hogy eljussunk az olvasztókemenczéhez. 21¹/₂ méternyi alapon emelkedik a 11 méter magasságú zárt kemencze, melyhez patakvíz által mozgatott s 20 lóerőre számított fűvók tartoznak. A hosszas

és bonyolódott eljárás eredményeül itten 56 kilogramm vaskőből $18\frac{1}{2}$ kg, s évenként 7—8000 métermázsa nyersvasat állítanak elő. Ez, illetőleg a további edzés következtében nyert és kovácsolásra kiválóan alkalmas rudas tömörség és nyújthatóság tekintetében bátran versenyezhet a svéd- és stájerországgal. Az olvasztásnál elfoglalt munkások a patak balpartján számukra épített házakban laknak. Közvetlenül az olvasztókemence mögött még sziklafal következik, mely fehérrel evezett vörösmárványból áll s azért a Tejszikla (Pietra cu lapte) nevet viseli. A belőle fakadó forrás és a regényes, egyúttal azonban az emberi szorgalom jeleit is mutató tájék a legkedvesebb látványok közé tartozik.

Feljebb már csak igen bajosan követhetnők a déznai vagy Rustura-patakot, mely a Bihar- és Aradmegye határán emelkedő Arsuri-hegyen fakad s mélyen bevágódott völgyébe a most említett olvasztókemenczéig 22 csermelyt vesz föl, melyek közül nem egy képez idilli vízesést. Jobban teszünk azonban, ha a Tejszikla átellenében kezdődő hegyútra lépünk a mikor ugyan le kell mondanunk a kényelmes kocsútról; a szép vidék azonban itt is teljes kárpótlást nyújt. Ki a gyaloglást fárasztónak találja, fölkaphat olyan lóra, a milyenek Jóka is rajzolja a magát; az elsőt, melyen valaha ált s melyen ép e vidék egy részét is bejárta: »Az ember olyan bátran érzi magát lóháton, nincs bízva a más kegyelmére; nem rettegi a rossz utat: — ha egyedül marad is, van egy hűséges társa, a kire rábízhatja magát, a hű paripa, kivált egy olyan okos, értelmes állat, mint az én szürkém volt; beszélni lehetett vele, mint az emberrel; nem kellett sem nógatni, sem csitítani, jó úton nyargalt szólítás nélkül, — hegynek igyekezett, lejtőnek vigyázott, soha el nem botlott; úgy gondomat viselte, úgy ügyelt rám, mint valami hű czimbora.«

A Sebes és a Ravnai patak vízvásztóját képező gerinczen haladunk délkeleti irányban s jobbról-balról kellemes erdők árnyékában. A 610 méter magas Vervúl Kretzún túl csakhamar az ennél csupán 6 méterrel alacsonyabb Kis hegyre (Muncelura), majd az erdős Grohotra hágunk, honnan a déznai patak és a Körösvölgyén le az alföldre jutalmazó kilátás kínálkozik egészen Világosig.

A Grohoton túl kétfelé ágazik az út. Az egyik, jobbra, vagyis délre, a legnagyobb csúcsával $884\frac{1}{2}$ méterig emelkedő ravnai Magura, majd a ravnai völgybe, s magába Ravnába vezet; a Magura nyulványán $782\frac{1}{2}$ méter magasán a Waldstein-uradalom

két vasbányája van. A Grohot délkeleti részén elágazó útnak azonban mi keleti vonalát követjük és csakhamar a 633 $\frac{1}{2}$ méter magas Arnod áll előttünk, hol e vonalon az első vasbányát s keletfelé némivel alacsonyabban a Hollókónél (Pietr' a Corbuluj) a másodikat vagy tauczit s ettől keletre a grasdurit találjuk. Mindezek a Waldstein uradalomhoz tartoznak. Még nem is oly igen régen alig hatoltak 6—9 méternél mélyebbre, hogy a szemes-vasércz (Bohnerz) lerakódásokat felszínre hozzák; amint összefüggő mészkötőmögkre akadták, rögtön abbahagyták a turkálást s más rablótelepet kerestek. 45—50 méternél ma sem igen hatolhatnak mélyebbre, mert a hegyvidék uralkodó faneme a bükk lévén, e könnyen rothadó fával kell kibélelni az aknákat s eszközölni az alátámasztásokat, miknek évről-évre való megújítása és kiöserélése a mily veszélyes és oly költséges is. Egyébiránt szintén menti a régi rablógazdálkodást, hogy még 6—8 méternyire a föld alatt már akadnak vasköre, lejjebb ásva néha 40 méterig is kell hatolniok míg újabb telepre bukkannak, mert a vasércz nem összefüggően, hanem szorványosan fordul itt elő. Fenn vörös agyagban is bőven található és pedig néha 50 méteres rétegben is. 1861 óta Jahn Vilmos, a Waldstein uradalom jószágigazgatója czélszerűbben kezdte műveltetni a bányákat. Először is a Magura felé délnyugotnak tartó Hajuga Arnod egyik partján eszközölt egy körülbelől 20 mély méterbevágást s abból teljesen kitakarította a homokot, barna agyagot, melyben bőven van vasércz. Ezt kiválasztva, a meddő agyagot eltávolíttatta s ez eljárást mindaddig folytatta, míg összefüggő mészkötőmögkre nem akadt. Ma is e módszert követik; s ez a nyílt bányászás már csak azért is ajánlatosabb, mert az idáig készített aknákat nem kötik össze tárnák, úgy, hogy nyáron át, a bennök kifejlődő bányalég miatt, szinte lebetetlen dolgozni. Az uradalom vasbányái Ravna, Monyásza, Krokna és Dézna határában fekszenek és területük közel hétszázezer (699,212) □ m.-re rüg. A szabad kutatások száma 1882-ben 28, 1883-ban 35, 1885-ben 12 volt; a bányamunkások számát 73-re tehetjük, kik a vasműveknél alkalmazottakkal együtt közös társulással bírnak, melynek vagyona 1885. év végén 20,000 frtot tett ki. A férfiak 1885-ben naponként 64, a nők 28, a gyermekek 15 krajeczárt kerestek; Csekély, de mégis biztosítja a megélhetést sok családnak; s idáig is talán csak emberbaráti szempontok bírták reá az uradalmat, hogy a hengerezett vas nyomott árával szemben be ne szüntessé be a bányászatot.

E bányáktól éjszakkeltre tartva, csakhamar Aradvármegye határára, a Boisiora karsztvidékének éjszaknyugati részébe jutnánk, hol Vaskóh felé a legérdekesebb dolinák sorakoznak egymás mellé. Mi azonban, illetékesebb toll ösmertetvén már Biharországot, dél felé fordulunk az arnodi és hollókői bánya közt kiágazó úton és az utóbbiról fakadó kedves patak mentén jobbra találjuk az Izbukot, mely hatalmas mészkőszikla alól fakad, s 10 percnyi ut után a Gábor-forrást, hol erős gázbuborékok szállnak fel. Néha, még nedves időben is, csaknem egészen kiszárad a két patak. Így érkezünk a restyirátai vagy Zúgó völgybe mely a dolinákban annyira hővelkedő Boisiora vagy Banisora nyugati oldalán fakad. E fővölgy mentén délnyugot felé haladva, csakhamar a restyirátai bányásztelepre jutunk, melynek házai elszórtan építvék a patak két oldalán. A telep éjszaknyugati-részén a ravnai Maguráról jövő Valemare torkolatánál van a Török-család olvasztókemenczéje. Ez az ó- és új-déznai vashámorok számára évenként 3—4000 métermázsa nyersvasat termel, melyet a szohodol-vaskóhi gyönyörű úttól jobbra levő ponorási öt bánya lát el anyaggal, hol a művelés körülbelül ugyanolyan, mint a Waldstein uradalomban.

A telep alsó részén van ez utóbbinak 1849-ben épített és 7 méter magas olvasztókemenczéje, mely körülbelül csak kétharmadát tudja előállítani a monyászai olvasztóban nyert vasnak. A restyirátai vagy Zúgó völgy különben a legkedvesebb kiránduló helyek közé tartozik. A patak, mely jobbról-balról számos csermelyt fogad magába, zajongva rohan előre s alig hágy egy kis helyet a kociút számára. A Vervul Navarletzuról és Zmidáról a túlsó oldalon pedig a 660. m. magas Vurvu Prihodiáról jövő csermely által barázdált s Zúgó patak által kettészelt Zúgónál s néhány száz lépéssel alább, hol a fővölgy déli irányát elhagyva, merész kanyarulatban keletre fordul, ismét van 1—1 vashámor. Ez utóbbi helyütt a Ceterzel-patak szinte neki rohan a Zúgó-patak jobboldalán igen meredeken emelkedő sziklafalnak.

Ettől kezdve némileg szélesebb lesz a völgy, azonban csakhamar ismét összeszorítja északon a Vervul Runkuluj, délen pedig a fokozatosan 858 méterig emelkedő Magura la dieci. A Vervul Rukulujt északon a kopasz Pless vágy Pilis váltja fel s ennek aljában épült Ó-Dézna, hol a Törököknek régi hámodra s az ehhez tartozó telep áll. Újabb időben a Waldstein-uradalom vette bérbe s tevékenysége azóta emelkedett. Mig például 1883-

ban csak 1624 $\frac{1}{2}$ mmázsa nyersvasat színtettek benne, 1884-ben már 2063 $\frac{1}{2}$ -et. E vasműben kereskedelmi árút nem készítenek.

Az ó-déznai hámor működött már akkor is, mikor 1802-ben a Török-család kapta s a hagyomány 200 évesre becsüli. Valószínűleg ezt kell értenünk azon vasgyár alatt, melylyel III. Károly király Rajnald modenai herceget már 1732. deczember 13. megajándékozta. Így mint régiség, tiszteletreméltó ugyan, de kevésbbé jövedelmes. Hajdan Kis-Dezsninek nevezték; 1387-ben a Losonczy-család, 1584-ben pedig Deli Farkas nyerte adományban; 1574-ben Olajbég faluja volt: sorsa különben megegyezett Ó-Déznáéval, melyhez félórajárásnyira van. Szegény hámososai, kik már 1786-ban kérték, hogy más fémhányászok példájára őket is fölmentsék az adófizetés alól, körülbelül 130-an vannak s $\frac{3}{4}$ részben g. kel. oláhok, $\frac{1}{4}$ részben róm. katolikusok. 1784-ban helytartótanács példásan megbüntetni rendelte Szilágyi Ferencz abrudbányai nyugalmazott helv. hitv. kántort, ki Ó-Déznán letelepedve úgy saját hitsorsosait, mint az ágostaiakat, sőt a nemrég áttért katolikusokat is, vasárnaponként magánházba összegyűjtve, a rendes isteni tisztelettől pedig elvonva, előttük a bibliából s más könyvekből tartott felolvasásokat. Mi lett Szilágyi Ferencz uram sorsa nem tudom; annyi bizonyos, hogy Ó-Déznán ma nem taníthatna kálvinistákat és lutheránusokat, mert ezeket kiszorították a templommal is biró görög keletiek. A magyarokat az oláhok.

E kis telepről az ide-odaacsavargó patakot négyszer is áthidalva jutunk ki s délről a fokozatosan aláereszkedő, de mély száraz árkok által hasogatott diécsi Magura, északfelől pedig a már említett Kopaszhegy (Vervul Plesa) közt haladunk. Közel azon helyhez, hol legmagasabbra emelkedik az út, a Waldstein uradalom kőbányát nyitott a trachittufában s olasz munkások által lépcsőket, oszlopokat, sirköveket stb. faragtat. E bányában s általán a Dimpu Gregului északi lejtőségeiben a trachittufa alól agyagsillámpala bukkan elő. Innen az északnak félkör alakúlag kanyarodó patak mentén ismét Új-Déznára érkezünk.

A patak a templomtól északkeletre ömlik a déznai völgybe s ezt — föl sem véve, hogy eredetétől torkolatáig a 13 kilométernyi úton 340 méternyi magasságból kellett lerohannia s a közben néhány malmot és hámort hajtania — mintegy a névért küzdve, szigeteket alkotására kényszeríti. Ösmerős tájak mosolygának felénk, a mint Boros-Sebes felé folytatjuk útunkat. A termé-

szet megtartja örök derűjét ott is, hol a nyomor könyei csillognak. Ezeket is letörli talán az emberek fokozottabb szorgalma és vállalkozó kedve. Egy vasút, mely végig robogna a déznai patak mentén, sokat elvonna a vidék kedvességéből, de sokkal járulna a szép jóllétéhez. Hatalmas lendületet vehetne a vashánya és faipar s évente sok idegent vonzhatna gyógyerejével s természeti szépségeivel a kor kívánataihoz képest átalakított monyászi fürdő. 160 □ km, területről és 20,000 lakos boldogságáról van szó. S ez egy útvázlaton kívül talán egyebet is érdemelne!

DR. MÁRKI SÁNDOR.